

Людмила Филипович

“Історія релігій в Україні”: тридцятирічний ювілей круглих столів у Львові

Стаття представляє наукові рефлексії з приводу 30-річчя міжнародних наукових конференцій “Історія релігій в Україні”, які проводить Інститут релігієзнавства Львівського музею історії релігії.

Ключові слова: Львів, конференції, церква, конфесії, засновники

Актуальність дослідження: 2020 – ювілейний рік для релігієзнавців, які відзначатимуть 30 років започаткованій у Львові, в Музеї історії релігій, традиції проведення травневих Круглих столів “Історія релігій в Україні”. Відтоді Львів став всеукраїнським майданчиком, на якому щороку збиралися дослідники релігій, щоб поділитися своїми здобутками в різних галузях знань: історії релігій загалом; історії окремих конфесій і Церков, навіть парафій; визначних релігійних діячів; історії сакрального мистецтва; музеєзнавства; державного управління в сфері свободи совісті і віросповідання тощо. Завдяки зусиллям ініціаторів тривалого проекту – Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (д. і. н. Я. Дашкевич), Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України (д. філос. н. А. Колодний) та постійних господарів заходу Львівського музею історії релігій (директор В. Гаюк), зокрема його Інституту релігієзнавства – за ці роки було виголошено тисячі доповідей, відкрито сотні талановитих імен дослідників релігії, видано десятки томів наукового щорічника “Історія релігій в Україні”. Музей став тією інтелектуальною і духовною силою, яка дала величезний поштовх у розвитку релігієзнавства у Львові й загалом в Україні. Ці конференції переросли формат круглих столів і масштаб власне український: травень став місяцем зустрічі давніх колег і нових та молодих дослідників, що надає впевненість у перспективах української релігієзнавчої науки.

Вибрана тема даної статті ще не стала предметом дослідження науковців. Вважається, що немає сенсу говорити про Львів релігієзнавчий, лише про Львів релігійний. Львів, дійсно, є центром релігійного життя на заході України, про що існує чимало книжок, карт, путівників, які описують релігійний (іудейський, православний, греко-католицький, католицький, протестантський) Львів. Щодо Львова релігієзнавчого, то якимось не прийнято про це писати. Чомусь сором’язливо замовчується історія світського дослідження релігії в Галичині, хоча традиції тут давні, ще від ХІХ ст., і тісно пов’язані з іменами І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського.

Протягом радянського періоду Львів перетворили на місто, в якому активно боролися з релігією, закривали храми, зупиняли – через заборону чи злиття – діяльність цілих конфесій. Брак дослідницької уваги до Львова релігієзнавчого тільки

належить подолати. Саме тому основним джерелом для цього стали власні спогади авторки та колег старшого покоління, причетних до організації і проведення круглих столів 1990–2019 рр. Не всіх ініціаторів і тогочасних учасників подій вдалося опитати: когось вже немає серед живих, а хтось мало що пам'ятає. Крім спогадів, помічним матеріалом стали щорічні наукові звіти інституцій, які є засновниками даного проєкту, спільні заяви учасників круглих столів щодо певних історичних подій і конференційні резолюції. Відновлюючи початок цієї вже традиції, чи так важливо відновити хронологію подій 30-річної давнини? Послідовно назвати всі заходи та кожного залученого до них? Комуś здасться це марною затією: кому потрібні деталі тих щорічних зібрань? Але не всі так думають.

Крім суб'єктивізації історії, яка неодмінно проявлятиметься в цьому авторському тексті, де багато буде власних спогадів та вражень, важливо через цю персоналізацію відтворити загальноісторичний тренд 90-х рр. ХХ ст., процеси, які відбувалися в тогочасному релігійному і науковому житті, внаслідок чого творився специфічний простір спілкування людей різних світоглядних орієнтацій, послідовників таких відмінних наукових методологій та життєвих підходів, носіїв суперечливих політичних поглядів, віруючих і атеїстів, тих, хто належав до різних віросповідань та ходив в різні церкви. В ході наукових дискусій, які тривали в атмосфері академічної свободи, чим так щедро ділився Львів, відбувався складний процес самоідентифікації – наукової, а разом з нею і національної, релігійної, мовної, культурної, – який витворив унікальну синергію релігійного і світського, богословського і релігієзнавчого універсуму В наслідок цього виникла конференційна спільнота друзів-партнерів Львівського музею історії релігії, які щороку приїздили до Львова, щоб побачити і почути один одного, поспілкуватися між собою.

Важко пригадати, коли саме зібралися засновники Круглого столу “Історія релігій в Україні” – В. Гаюк, Я. Дашкевич та А. Колодний – для остаточного рішення про його організацію і проведення в травні 1990 р. Однак вони точно зустрілися в кабінеті директора музею на пл. Музейній, 1, і, як годиться, рішення прийняли, але його реалізацію поклали на жіночі плечі, на тодішнього вченого секретаря музею Лілію Моравську. І українська жінка, галичанка блискуче впоралася з надскладним завданням: віднайти всіх, хто цікавиться історією релігії в Україні, зібрати під склепінням Домініканського собору, “видрати” від кожного не просто тему виступу, але й текст, який потім видати як збірник матеріалів Круглого столу.

Львів на початку 90-х – це місто В'ячеслава Чорновола, Народного руху, української мови, УГКЦ, яка щойно вийшла з підпілля; це відкриття архівних і бібліотечних спецхранів; це модернові виставки, віче, одним словом – весна народу. Київ приглядався до потужно відроджуваного П'ємонту України, з обережністю питаючи нас, а чи не боїмося ми їздити до Львова, осередку бандерівщини, радикального націоналізму, ліберальних цінностей і народної демократії. В нашому контексті релігійні організації активно заповнювали ідеологічні та організаційні ніші колишніх атеїстів і лєнінців. Музей атеїзму перетворювався на Музей історії релігій, кафедри наукового атеїзму змінювалися на нейтральні кафедри культуроло-

гії, колишні комсомольці-партійці проходили чистку в горнілі нової ідентифікації. Складні і неоднозначні процеси, в яких багато людей постраждало, але багато і вижило, трансформувались – хтось щиро і змістовно, а хтось формально. Немалу роль тут відіграли круглі столи з історії релігії, які декотрі львів'яни сприйняли спочатку як шабаш колишніх атеїстів, котрі з останніх сил прагнуть зачепитися за потяг, який вже пішов.

Кардинально змінив ситуацію негативного сприйняття ініціативи проведення круглих столів Ярослав Дашкевич, який своїм бездоганним авторитетом поставив всі крапки над “і”. Якщо Дашкевич бере участь, відтак благословляє подію, то це означає, що вона того варта. Ті, хто знав Ярослава Романовича, дивувалися його рішенню підтримати ці щорічні форуми. Завдяки особливому дару переконання, яким досконало володіла Лілія Моравська, вдалося вплинути на принципового директора Львівського відділення Інституту української археографії і джерелознавства, тим самим легітимізувати захід для львів'ян. Я. Дашкевич до останнього не тільки головував, але й безпосередньо брав участь у засіданнях Круглого столу, був одним з постійних авторів його щорічника. Я добре пам'ятаю його останній виступ, присвячений проблемам дослідження історії УГКЦ нового і найновішого періоду, коли він буквально алярмував щодо відсутності документів про діяльність церкви, які не потрапляють в державні архіви, а тому втрачаються як для самої церкви, так і для дослідників її історії [його стаття // Історія релігій в Україні – 2009. Книга I. С. 300–308]. Науковий щорічник 2010 р. вже вийшов без Я. Дашкевича, але дух великого українського вченого, котрий підтримав музей, і досі з нами. Його щиро любили і поважали тисячі українців, тому щороку під час конференції від імені всіх учасників покладаються квіти на його могилу, в пам'ять про геніального вченого, справжнього дослідника, надзвичайно скромного, але й з високим почуттям людської гідності, видатного українця.

Отримавши такого потужного союзника, як професор Я. Дашкевич, з яким ми неодноразово перетиналися в Києві на вул. Трьохсвятительській 4, де розташований Інститут філософії та головний Інститут археографії, куди у справах приїздив Ярослав Романович, київські релігієзнавці вважали за честь і обов'язок щороку бути на львівських “наукових забавах”. Майже всі співробітники Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України по декілька разів побували на травневих Круглих столах, де апробувалися усі планові теми. Керівник Відділення професор А. Колодний за 30 років не пропустив жодного. Він вважав своїм обов'язком особисто представляти Відділення як одного із засновників цього наукового заходу. Найактивнішими учасниками Круглих столів за ці роки були О. Недавня, Л. Филипович, які не тільки самі їздили, але й дітей своїх возили в якості молодих дослідників.

Згадуючи перші круглі столи ще в приміщенні собору, пам'ять відтворює жаркі дискусії навколо майже кожної доповіді, кожного виступу, бо там боролися різні наукові школи, дві методології, дві ідеології: націоналістична і посткомуністична. Але жодного разу не доходило до особистих образ. Галичина позиціонувала себе як європейський інтелігентний простір, де допускаються суперечки, але в шля-

хетний спосіб. З одеським гумором російськомовний філософ Едуард Мартинюк заряджав і розряджав будь-яку ситуацію, навіть мистецьки спровоковану істориком Іваном Паславським. Але це завжди було в межах наукового обговорення, пошуку плідних методологічних підходів, з повагою до думки колеги. Ті столи відкрили багатьох цікавих і харизматичних вчених, лекторів, дискусантів, опонентів, які продовжували спілкуватися і поза круглими столами.

Завдяки тим заходам ми оновили колишні свої наукові і дружні зв'язки з колегами з Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – ЛНУ): Анатолій Яртись та його кафедра, Михайло Гайковський, Назар Горбач, Вікторія Любашенко, Марія Кашуба, Степан Боруцький та ін. Подружилися з новими дослідниками зі Львова, Галичини, з усієї України і не тільки (Ярема Полотнюк, Олег Огірко, Валентин Вандишев, Мирослав Маринович, Андрій Васьків, Олександра Киричук, Володимир Пашенко, Ірина Гаюк, Микола Бандрівський, Юрій Борейко, Михайло Адамчук, Алдона Василяускене, Віктор Ідзьо, Роман Кісь, Віталій Клос, Ілля Луковенко, Ігор Сковчиляс, Микола Хмільовський, Людмила Бабенко, Олексій Гура, Олександр Ігнатуша, Олександр Лахно, Олег Савчук, Устим Хаварівський, Алла Киридон, Лариса Моїсеєнко, Роман Сітарчук, Ольга Спис, Юрій Волошин, Георгій Панков, Ольга Добродум, Семен Побуцький, Ірина Преловська, Тарас Антошевський, Леся Коваленко та багато інших, всіх і не згадаєш), співробітниками музею, з якими і досі підтримуємо ділові та дружні відносини.

Яку б книгу наукових щорічників не відкрив, вона рясніє відомими нині іменами. Більшість з них науково змушніли на цих Круглих столах, перетворилися на добре знаних дослідників, стали популярними авторами не тільки львівської збірки, але й всеукраїнських журналів. Важко підрахувати загальну кількість надрукованих статей за всі ці роки, але путівку в наукове життя багатьом із тих, хто друкувався у Львові, дали саме Круглі столи в Музеї історії релігій в Україні, в його філії – Інституті релігієзнавства.

Львів “зшивав”, як тепер кажуть, Україну релігієзнавчу, перезнайомив представників різних локальних шкіл – полтавську, львівську, київську, одеську, харківську, дніпровську, кримську, польську, білоруську, литовську, тощо, які постійно збагачували одна одну міжгалузевістю, багатотемністю, різними підходами і фокусами. В результаті цього спілкування налагоджувались не тільки особистісні, але й інституційні відносини. З багатьма університетами, науковими центрами підписані договори творчої співпраці, які реально працюють.

Львів став місцем зустрічі з представниками української релігійної діаспори. Саме тут ми познайомилися, а потім і подружилися з отцями Іваном Музичкою, Іваном Шевцівим, Дмитром Блажейовським. Професор А. Колодний підготував і видрукував окремими книжками їхні твори, наукові, публіцистичні, зробивши їхній незнаний в Україні доробок фактом нашого наукового і духовного життя. І хоча їх вже немає серед живих, ми завжди дякуватимемо Львову за нашу зустріч.

Львів мав шанс перетворитися на наукову Мекку для релігієзнавців. Кияни з утворенням Української асоціації релігієзнавців поклали великі надії на створення потужного осередку у Львові, центром якого на перших порах і став Музей

історії релігій. Але виявилось, що Львів вирізняється силою індивідуальних наукових одиниць, а не автономною спільнотою. Не всім львів'янам ідея релігієзнавчого П'ємонту України прийшлася до душі. В умовах невидимої конкуренції між церковним і науковим середовищем, перше з яких прагнуло повернути собі соціальний та інтелектуальний статус дорадянського періоду, а друге не бажало віддати завойовані раніше вершини влади в освіті та науці, релігієзнавство опинилося між декількох вогнів. Київських релігієзнавців сприймали як чужинців, які втрутилися у місцеві "розбірки", а модель збалансованих відносин між церковним і світським сегментом, принесена киянами у Львів, не сприймалася. З часом була випрацьована своя місцева формула – нейтрального невтручання у справи один одного. З появою Українського католицького університету (далі – УКУ) становище ще більше стабілізувалося. В ситуації, коли обидва табори примирилися і дозволяли взаємоіснування філософсько-теологічного факультету Українського католицького університету, кафедри культурології в Львівському національному університеті імені Івана Франка, центру діаспори в Національному університеті "Львівська політехніка", Музею історії релігії з його Інститутом релігієзнавства тощо, кияни пішли шляхом персонального спілкування з представниками всіх згаданих структур, але найтепліші і найплідніші відносини сформувалися саме з Музеєм. Кожна структура за цей час виросла до самостійного підрозділу, із своїми багатовекторними завданнями, які вирізняються і метою, і методами, у відносинах між якими не допускається якимось менторство, нав'язування, диктатура, коли спілкування базується на взаємовизнанні і повазі. Типово західний, а не євроазійський чи азійський стиль взаємин.

Важко налагоджувалися відносини з представниками релігійних організацій, відродженими і новоствореними духовними навчальними закладами, релігійними видавництвами, газетами та журналами, інформаційними агенціями. І досі десь зберігається якась недовіра і підозра до релігієзнавців, хоча не так вже брутально і лайливо звучить саме це слово, як на початку 1990-х рр., коли релігієзнавство ототожнювали з атеїзмом. Лише з часом вдалося розділити насіння від плевелу. Стало зрозуміло, що справ так багато – і для щиро віруючих, і для колишніх атеїстів (частина з яких пережила справжню світоглядну революцію або поступово еволюціонувала на позиції агностиків, частина стала ревними віросповідниками, частина згадала і повернулася до своїх родинних традицій), і для новонавернутих, і для спам'янілих своїх історичних коренів, – що потрібно разом працювати над створенням власної – української – історіософії. Необхідно запропонувати україноцентричну концепцію свого поступу, фактично переписати історію України та духовну (релігійну) історію українського народу, очистити від радянської облуди славетні імена українських діячів культури та церкви, ввести в суспільну свідомість нові поняття, цінності, повернути релігії її первісне, а не заідеологізоване опійне значення.

Львів завжди буде – і історично, і ментально, і географічно – певною опозицією Києву. Києву як географічному локусу – місту над Дніпром. Але Київ (як столиця України) має й інші виміри – всеукраїнські та міжнародні, глобальні, де

акумулюються різні місцеві традиції, рухи, тенденції, зокрема і в релігієзнавстві, та виводяться на світовий рівень.

Але історична роль Львова в тому, що саме тут впродовж 30 років, в співпраці різних установ – світських, релігійних, наукових, освітніх, державних, культурних – творилася нова історія релігій в Україні. Саме тут народилася ідея десяти томного видання “Історії релігії в Україні” (1996–2013) Відділенням релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України; саме тут сформувався той авторський колектив, який написав ці томи. Нова історія релігій сьогодні представлена й іншими різноманітними збірниками, матеріалами, путівниками, документами, каталогами, брошурами, програмками.

Думаю, що згодом настане час для детального і глибокого аналізу того всього спадку, над яким трудилися автори текстів, а відшліфовували і доводили до необхідних стандартів члени редакційної колегії та працівники Інституту релігієзнавства Львівського музею історії релігії: О. Киричук, М. Омельчук, Л. Моравська, І. Орлевич. На тих текстах виросла вже нова генерація дослідників релігії, які отримали чудовий вишкіл у підготовці наукових матеріалів з історії релігій.

З року в рік зростала не тільки персональна вправність авторів і якість їхніх статей, які подавалися до збірників, але й загальні підходи до розуміння історії релігії. На перших порах це була конкретна проблематика, одиничні приклади, персоналії. З часом виокремилися спеціальні дискурси, наприклад, методологія дослідження історії релігії, історіографія та джерела до вивчення релігійних процесів, історія релігійно-філософської думки, політологія та соціологія релігії, релігійна міфологія та символіка тощо. З’явилися теми, які тривалий час взагалі ігнорувалися вітчизняним релігієзнавством через брак фахівців, наприклад таких авраамістичних релігій, як іслам та іудаїзм, або буддизм та індуїзм. Потужним напрямком стало вивчення історії протестантизму в Україні, що дало можливість достойно відзначити 500-річчя Реформації великою кількістю наукових конференцій по всій Україні. Традиційними вже стали секції історичного розвитку сакрального мистецтва, іконографії, сакральної архітектури, духовної музики. Рідними для музею є теми музейництва та охорони сакральних пам’яток. Музей став дискусійним майданчиком не тільки для теоретичних доповідей та презентацій, але й для практичного засвоєння нової інформації, налагодження нових знайомств, зокрема і з представниками релігійних спільнот, державних і міжконфесійних структур. В межах конференцій надавались експертні оцінки новітніх релігійних явищ, проводились польові дослідження та спостереження на місцях релігійних практик. Екскурсії в монастирі, замки, парафії, костели, храми, де дослідники отримували безпосередній досвід спілкування із сакральним об’єктом та живими носіями релігійних традицій, часто були переконливішими за годинні дискусії і монолози. Щороку приїжджаючи до Львова, дослідники релігій демонстрували стійкий науковий інтерес до історії релігії, свою вірність її першій науковій столиці, свою вдячність багаторічним організаторам цього наукового дійства – Круглого столу з історії релігій в Україні.

Замість **висновку**: дослідження ролі Львова, зокрема Музею історії релігії, у становленні українського релігієзнавства має отримати своє продовження, щоб

ті, кому належить розвивати цю 30-річну традицію, усвідомили важливість між-дисциплінарної співпраці академічних наукових і освітніх та культурних закладів, значення міжособистісного спілкування науковців – дослідників релігії і з України, і з-за інших країн. Наші учні та спадкоємці мають пам'ятати засновників Круглого столу з історії релігій в Україні – А. Колодного, Я. Дашкевича та В. Гаюка, котрі починали з камерних засідань вузькотематичних фахівців, а вивели їх на всеукраїнський та міжнародний рівень. Якщо мислити масштабно і стратегічно, як це робить вже нинішнє керівництво Круглих столів, дієво дбати про розвиток вітчизняної науки про релігію в такий складний для України час, то, заклавши міцний фактичний і теоретико-методологічний фундамент для її ідентифікації серед інших гуманітарних наук, можна сподіватися на настання золотого віку українського релігієзнавства як в Україні, так і закордоном.